

Jan Lutyński*

UWAGI WSTĘPNE
PROBLEMY BADAŃ WERYFIKACYJNYCH W SOCJOLOGII

Znaczna większość prowadzonych obecnie badań socjologicznych posiada charakter ilościowy, tj. przynosi wyniki liczbowe. Socjologowie liczą i mierzą podobnie jak przedstawiciele innych, bardziej zaawansowanych w tym zakresie nauk. Jednak w przeciwieństwie do tych nauk wartość pomiarów dokonywanych w socjologii nie jest oszacowana, tj. nie wiadomo, jaka jest wartość błędu pomiaru. Wyjątek stanowi tutaj tylko oszacowanie błędu losowej próbki w badaniu populacji generalnej, który stanowi jednak zawsze tylko część błędu globalnego.

Brak oszacowania wartości wyników wiąże się przede wszystkim z faktem, iż nie opracowano dotąd metod ich oceny. Nie ma także metod oceny wartości narzędzi (technik badawczych) używanych w badaniach. Do tych technik należy również technika najczęściej używana, tj. wywiad kwestionariuszowy¹.

Badania na temat "Metody weryfikacji danych i oceny narzędzi w badaniach z wykorzystaniem wywiadu kwestionariuszowego w socjologii", podjęte w ramach problemu resortowego R.III.9 pt. "Metody ilościowe i modele w naukach ekonomicznych i społecznych", których wstępne wyniki przedstawimy w niniejszym zbiorze, stanowią próbę zmierzającą do zmniejszenia wspomnianej luki w metodologii badań socjologicznych. Próby w tym kierunku podejmowane są

*Prof. dr, Instytut Socjologii UŁ.

¹ Obszerniejsze rozważania na ten temat przedstawiono w artykule: J. L u t y ń s k i, Analizy weryfikacyjne w badaniach z zastosowaniem wywiadu kwestionariuszowego, ich rodzaje i możliwości, [w:] Z. G o s t k o w s k i, J. L u t y ń s k i [red.] Analizy i próby technik badawczych w socjologii, t. 5, Wrocław 1975.

z różnych metodologicznych stanowisk. Najczęściej usiłuje się tutaj wykorzystać doświadczenia, metody i pojęcia psychologów związane z oszacowaniem wartości testów². Wykorzystanie to natrafia jednak na trudności wynikające z odmienności metod badań testowych i kwestionariuszowych, mimo ich zewnętrznego podobieństwa.

Obydwa narzędzia, tj. test i kwestionariusz socjologiczny, składają się z wielu pytań. Różnica polega jednak na tym, iż w teście na podstawie odpowiedzi na te pytania, które odrębnie nie mają samodzielnego merytorycznego znaczenia, uzyskuje się jedną informację dotyczącą z reguły miejsca jednostki na skali wartości psychologicznej zmiennej, podczas gdy w wywiadzie kwestionariuszowym i ankiecie w socjologii sprawa przedstawia się inaczej. Z każdym pytaniem związana jest jedna informacja posiadająca merytoryczny sens, to jest odnosząca się do badanych zjawisk. Dzieje się tak nawet wtedy, gdy później kilka takich informacji łączy się w jedną globalną informację wyższego rzędu, dotyczącą wartości zmiennej transformowanej, bezpośrednio użytecznej przy rozwiązywaniu problemu.

Sytuacja, w której poszczególne pytania przynoszą odrębne informacje o merytorycznym charakterze jest dla badań socjologicznych typowa. Powoduje to, iż trudno lub nawet niemożliwe jest zastosowanie w analizie narzędzi badań socjologicznych pojęć takich jak trafność, a zwłaszcza rzetelność przy wykorzystaniu ich operacjonalizacji przyjętej w psychologii. Nie można na przykład ustalić, jaka jest trafność prognostyczna czy połówkowa rzetelność kwestionariusza, co jest możliwe w odniesieniu do testu, skoro celem kwestionariusza jest zawsze otrzymanie zbioru różnorodnych informacji. Nie można także zastosować koncepcji połówkowej rzetelności do jednego pytania³.

Odrębne podejście w analizie wartości danych związane jest z rozbudowaniem analiz przyczynowych między zmiennymi, które stały

² Najobszerniejszą znaną mi próbą w tym zakresie podjęła G. I. S a g a n i e n k o w pracy: Socyologiczeskaja informacija. Statisticeskaja ocenka nadieźnosti ischodnych danych socyologiczeskogo issledowanija, Leningrad 1979.

³ Szerzej problem ten rozważano w artykułach: J. L u t y ń s k i, Koncepcje pytania kwestionariuszowego, ich zastosowanie w badaniach, koncepcje i możliwości, "Przegląd Socjologiczny" 1978, t. 30, t e n ż e, Pytanie jako narzędzie w surveyowych badaniach socjologicznych, "Studia Socjologiczne" 1979, z. 2.

się możliwe dzięki zastosowaniu maszyn liczących. Siegel i Hodge używają w odniesieniu do niego określenia: "przyczynowe podejście do badania błędu pomiaru"⁴. Nie przedstawiając jego bliższej charakterystyki, która musiałaby być bardzo zróżnicowana ze względu na różne typy stosowanych analiz statystycznych, wystarczy tutaj zaznaczyć, iż przy tym podejściu nie rozpatruje się osobno kwestii błędu pomiaru jednej zmiennej. Badacz stara się natomiast dojść do wniosków dotyczących tych błędów, badając powiązania wyników pomiaru wielu zmiennych przy zastosowaniu założeń analizy czynnikowej lub ścieżkowej w ich różnych odmianach. Specjalny typ w ogólnych ramach omawianego podejścia stanowi tzw. technika Joreskoga⁵.

Próba podjęta w naszych badaniach nie nawiązuje do tego podejścia. Oparta jest także na odmiennych założeniach niż próby wykorzystujące ustalenia i aparat pojęciowy psychologów. Założenia te były przedstawione w cytowanych już artykułach: "Analizy weryfikacyjne..." i "Pytanie jako narzędzie..." Składają się one na stanowisko już wcześniej wykorzystane w badaniach, których rezultaty przedstawiono w tomie 5 "Analiz i prób technik badawczych w socjologii"⁶. Stanowisko to obejmuje w pierwszym rzędzie określoną koncepcję pytania kwestionariuszowego. Istotą tej koncepcji stanowi przekonanie, że pytanie kwestionariuszowe jako narzędzie badawcze obejmuje zawsze trzy elementy: tekst pytania w kwestionariuszu przekazywany respondentowi, klasyfikację jego odpowiedzi (reakcji) oraz określenia stanów rzeczy składających się na badane zjawisko i odpowiadających wartościom zmiennej czy odmianom cechy. Między poszczególnymi stanami rzeczy a klasami reakcji respon-

⁴ P. M. Siegel, R. W. Hodge, A Causal Approach to the Study of Measurement Error, [w:] H. M. Blalock, A. B. Blalock [ed.], Methodology in Social Research, 1971, Por. także H. Blalock, Koswiennoje izmierienije w socjalnych issledowanijach: niekotoryje nieadditiwnyje modeli [w:] Matematika w socyologii A. Aganbegian, H. Blalock, F. Borodkin, R. Boudon, V. Capecchi [red.], 1977.

⁵ Por. m. in. J. Scott Long, Estimation and Hypothesis Testing in Linear Models Containing Measurement Errors and Unobservable Variables an Exegesis of Joreskogs Model for the Analysis of Covariance Structures, 1975.

⁶ Analizy i próby technik badawczych w socjologii, t. 5, Wrocław 1975.

dentów występuje określona relacja. Powinna to być relacja wzajemnie jednoznaczna, tj. taka w której z jedną klasą odpowiedzi związany jest zawsze jeden stan rzeczy - i na odwrót. Tak wyglądałaby sytuacja, gdyby pytanie stanowiło narzędzie niezawodne. W praktyce niemal zawsze muszą wystąpić odstępstwa od tej sytuacji. Pierwsze z nich polega na tym, iż spotykamy się zawsze z klasą reakcji, zresztą zazwyczaj nie tak liczną, na podstawie której badanych jednostek nie można zaliczyć do określonej kategorii badanych zjawisk, wyróżnionych ze względu na występujące stany rzeczy czy wartości zmiennej. W tej sytuacji przyporządkowanie rodzajów odpowiedzi poszczególnym stanom rzeczy jest tylko jednostronnie jednoznaczne, tzn. na podstawie odpowiedzi możemy sądzić o przynależności jednostki do klasy badanych zjawisk, ale nie odwrotnie. Rzeczywista sytuacja odbiega zresztą i od tego schematu, do czego jednak przejdziemy później.

Trójelementową strukturę analizowanego narzędzia można przedstawić w postaci trzech pytań. Pierwsze, to pytanie w tekście kwestionariusza. Drugie - to pytanie, które zadaje sobie ktoś, kto klasyfikuje reakcje respondentów, a więc najczęściej koder, niekiedy i ankieter. Brzmi ono: "Do której klasy należy reakcja danego respondenta na dane pytanie?" Klasy te wyróżniono poprzednio ze względu na rodzaje odpowiedzi na pytanie trzecie. Jest to własne pytanie badacza, zastosowane do każdej jednostki badania. Odpowiedź na nie wykazuje, do jakiej klasy badanych zjawisk należy ta jednostka, jaki stan rzeczy, wartość zmiennej czy odmiana cechy występują w jej przypadku. Rozstrzygnięcie tego pytania stanowi jednostkową informację poszukiwaną i, ewentualnie, otrzymywaną przez badacza. Następuje ono na podstawie odpowiedzi na pytanie, z wyłączeniem jednego, wspomnianego wyżej ich rodzaju. Odpowiedzi na pytanie trzecie są z kolei podstawą rozwiązania problemu badawczego.

W rezultacie powyższych rozważań strukturę pytania kwestionariuszowego jako narzędzia przedstawimy w tab. 1. Małymi literami oznaczono w niej rzeczywiste odpowiedzi respondentów, literami $O_1 \dots O_{n+1}$ odpowiedzi na pytania kodera, dotyczące rodzaju reakcji respondenta, zaś literami $S_1 \dots S_n$ odpowiedzi na jednostkowe pytanie badacza, ukazujące stany rzeczy (wartości zmiennej, odmiany cechy) w zakresie danego zjawiska i w odniesieniu do danej jednostki badania. Oznaczenie $?(S_1 \dots S_n)$ symbolizuje sytuację, w któ-

rej jednostkowe pytanie badacza nie może być rozstrzygnięte. Przy-
porządkowana jej jest - w tym przypadku wzajemnie jednoznacznie
- klasa odpowiedzi respondenta O_{n+1} . Pozostałe klasy odpowiedzi
respondentów przyporządkowane są tylko jednoznacznie stanom rze-
czy zgodnie z ich oznaczeniami, liczbowymi lub literowymi (n).

T a b e l a 1

Odpowiedzi na:		
pytanie w tekście kwestionariusza	pytanie kodera	Jednostkowe pytanie badacza
a)	O_1 —————→ S_1	
b)		
c) itd.		
i)	O_2 —————→ S_2	
j)		
k) itd.		
p)	O_n —————→ S_n	
r)		
s) itd.		
.....		
x	O_{n+1} —————→ $?(S_1...S_n)$	
y		
z lub inne		

Zależność między odpowiedziami $O_1...O_n$, a więc i klasami re-
akcji respondentów, oraz odpowiednio $S_1...S_n$ można wyrazić także
w postaci implikacji, które symbolizują strzałki. Są one następu-
jące. Jeśli respondent R na pytanie P udzielił odpowiedzi należą-
cej do klasy O_1 (O_2 itd.), to dana jednostka badania należy do
klasy zjawisk S_1 (S_2 itd.). Między odpowiedziami O_{n+1} a brakiem
odpowiedzi na pytanie badacza ($S_1...S_n$) występuje równoważność.
Skonstruowanie takiego modelu w odniesieniu do każdego pytania wy-
maga, aby klasy odpowiedzi respondenta, a także stany rzeczy w
zakresie każdego zjawiska, będące podstawą ich podziału, były
dobrze wyróżnione. Te stany rzeczy stanowią zresztą podstawę dla
innego podziału, odnoszącego się do jednostek badania, najczęs-
ciej respondentów.

Jedno pytanie jako tekst w kwestionariuszu bywa składnikiem
kilkunastu narzędzi, gdyż może być z nim związane więcej niż jedno py-

tanie badacza. Najczęściej wprowadza się także wtedy różne klasyfikacje odpowiedzi respondenta lub też występująca jedna klasyfikacja jest wewnętrznie niejednorodna, zostaje następnie przekształcona itp. Kilka jednostkowych pytań badacza występuje najczęściej wówczas, gdy pytanie w kwestionariuszu jest pytaniem otwartym, żądającym narracji lub przedstawienia poglądów respondenta w danej sprawie (jednostkowe pytania badacza są wtedy niemal z reguły formułowane po otrzymaniu odpowiedzi). Licznymi, zresztą dość specjalnych przykładów dostarczają tutaj także pytania o opinie. Jedno pytanie badacza, występujące w tych pytaniach, dotyczy zawsze kwestii, czy respondent ma pogląd na daną sprawę. Drugie pytanie badacza, które z reguły uważa on za ważniejsze lub nawet jedynie ważne, brzmi: "Czy jest to opinia A..., czy A_n?". W myśl omawianej koncepcji, typowe tzw. pytanie o opinię stanowi więc zawsze zbitkę dwóch pytań kwestionariuszowych, zresztą ściśle ze sobą powiązanych. Jednocześnie łatwo sobie wyobrazić sytuację, w której poszukiwana informacja, tworząca część pytania kwestionariuszowego jako samodzielnego narzędzia badawczego, wykorzystywana jest łącznie z innymi, odnoszącymi się do danej jednostki. Stanowią one łącznie podstawę dla informacji wyższego rzędu, będącej syntezą poprzednich. Badacz scala więc wówczas na poziomie jednostkowym kilka informacji początkowych czy wartości zmiennej, przekształca je, transformuje w jedną. Tak postępuje zawsze m. in. przy budowaniu wielowymiarowych skal czy złożonych klasyfikacji zjawisk, w których uwzględnia się różnorodne kryteria. Podobny zabieg, jak wspominaliśmy, bywa stosowany i w przypadku pytań opierających się na innych koncepcjach niż obecnie omawiana. Przy jej wykorzystaniu można go jednak scharakteryzować w sposób bardzo dokładny. Nie jest przy tym bez znaczenia, że jest on analogiczny do sposobu, w jaki ów zabieg przedstawia się w opisie opracowania danych za pomocą maszyn elektronicznych, tj. jako zabieg transformacji zmiennych (na poziomie jednostkowym).

Najbardziej istotna kwestia wiążąca się z omawianym modelem dotyczy sprawy uzasadnienia prawdziwości wspomnianych implikacji. Uzasadnienie to umożliwia przejście od zdania o tym, że odpowiedź danego respondenta na dane pytanie należy do klasy O_1 (O_2 itd.), do zdania głoszącego, iż jakaś jednostka należy do danej klasy badanych zjawisk (S_1 itd.). Implikacja ta nie wymaga uzasadnienia w przypadku modelu uproszczonego, gdy pytanie badacza

pokrywa się z pytaniem kodera. Uzasadnienie to jest bardzo proste, gdy terminy zawarte w pytaniu badacza zdefiniowane są równościowo na drodze odwołania się do rodzaju odpowiedzi respondenta. Twierdzenia wchodzące w skład tego uzasadnienia będą miały wówczas charakter definicji. We wszystkich innych przypadkach uzasadnienie musi obejmować twierdzenia empiryczne. Wskazać je można dobierając twierdzenia tak, aby łącznie stanowiły one rację dla implikacji jako następstwa. Mogą to być twierdzenia bardzo różnego rodzaju. Obok zdań odnoszących się do przebiegu procesu komunikowania (takich jak twierdzenie, iż pytanie przeczytano dokładnie właśnie temu, a nie innemu respondentowi, że wiernie zapisano odpowiedź będącą reakcją jego, a nie kogoś innego na to pytanie, że odpowiedź ta została poprawnie zaklasyfikowana) - należą do nich zdania odnoszące się do cech i procesów psychicznych respondenta. Zdania te głoszą, że respondent usłyszał dobrze zadane pytanie, zrozumiał je zgodnie z sensem nadanym mu przez badacza, że chce i jest w stanie ze względu na swoje aktualne nastawienia i intelektualne możliwości (pamięć, umiejętność rozumowania, w tym: uogólnienia, syntezy, werbalizacji itp.) dojść do przekonania zgodnego z rzeczywistością i chce je zwerbalizować. Niekiedy są to także twierdzenia, dotyczące jego wyobrażeń, emocji itp.

Następne możliwe twierdzenia, konieczne w przypadku pytań o trwałą opinię, dotyczą stosunku sytuacji problemowej wywołanej przez pytanie zadane w wywiadzie do sytuacji występujących w życiu respondenta. W końcu, w niektórych uzasadnieniach, są to zdania o prawidłowościach i związkach występujących wśród zjawisk poza wywiadem. Te ostatnie twierdzenia są konieczne wówczas, gdy np. na podstawie posiadania przez respondenta wiedzy lub dużej liczby książek z danej dziedziny, o czym dowiadujemy się zadając pytania typu egzaminacyjnego o wiedzę lub o posiadane książki, wnioskujemy o jego zainteresowaniu tą dziedziną, czego właśnie dotyczy poszukiwana informacja. Poza nimi w skład uzasadnienia prawdziwości implikacji mogą wchodzić jeszcze wspomniane definicje i tautologie logiczne.

Wszystkie twierdzenia konieczne w przypadku danego pytania i informacji składają się łącznie na jego model jako narzędzia badawczego, model w tym przypadku nie tylko formalny, ale posiadający empiryczny sens. Modele takie będą różne w przypadku różnych pytań. Ich konstrukcja nie jest bynajmniej łatwa. Wtedy jednak,

gdy modelu takiego nie uda się zbudować, uzasadnione są wątpliwości, czy pytanie w ogóle stanowi odpowiednie narzędzie badawcze. Można nawet sformułować dyrektywę, że należy je wówczas odrzucić. Konstrukcja takich modeli ma więc praktyczne znaczenie, niezależnie od tego, że empiryczne twierdzenia, wchodzące w jego skład, w większości przypadków obecnie mogą mieć tylko hipotetyczny charakter. Gdy uda się je sformułować, pozwoli to z kolei na wskazanie tez, które - ewentualnie - są ewidentnie fałszywe, co służyć może jako podstawa dla następnego etapu selekcji pytań, jeszcze przed ich wypróbowaniem. Wypróbowanie może natomiast polegać na tym, iż sprawdzać się będzie twierdzenia z modelu, bezpośrednio lub pośrednio, jeśli same one nie nadają się do bezpośredniej weryfikacji. Gdy weryfikacja przyniesie wynik pozytywny tylko częściowo, w pewnej liczbie reprezentatywnych przypadków, implikacja będzie miała charakter probabilistyczny. Wtedy w podanej tabelce można wpisać wartości tych prawdopodobieństw, nadając ocenie pytania ilościowy charakter.

Uzasadnienie przekształcenia odpowiedzi na pytanie z kwestionariusza w odpowiedź na pytanie badacza na drodze konstrukcji metodologicznego modelu pytania-narzędzia, może przebiegać także w inny sposób. Weryfikacja tego uzasadnienia nie musi polegać na sprawdzeniu twierdzeń z modelu o wskazanym wyżej charakterze. Może być ona także bezpośrednia. Polegałaby na tym, że przy zastosowaniu bardzo dobrej (w założeniu doskonałej) metody ustalili się, jakie stany rzeczy (S_1 itd.) występują w przypadku poszczególnych jednostek, które poddano badaniu za pomocą pytań kwestionariuszowych. Po stwierdzeniu, że odpowiedziom O_1 (odpowiednio O_2 itd.) towarzyszy zawsze stan rzeczy S_1 (odpowiednio S_2 itd.), można z uzasadnieniem przyjąć, iż w badaniach przeprowadzonych w identycznych warunkach wystąpi taka sama zależność między O_1 i S_1 , O_2 i S_2 itd.

Tego rodzaju rozumowanie wymaga przeprowadzenia specjalnych badań empiryczno-metodologicznych, które dotychczas są bardzo rzadkie. Wydaje się natomiast, iż są one możliwe w odniesieniu do dużo większej liczby pytań i informacji, niż to się obecnie przyjmuje. Można przecież tutaj szeroko wykorzystywać obserwację, obecnie bardzo rzadko stosowaną, analizę wiarygodnych dokumentów itp. Oczywiście, za każdym razem trzeba uzasadnić, iż dane kontrolne służące za weryfikator są, praktycznie rzecz biorąc, pewne.

Założmy jednak, wybiegając dość daleko w przyszłość, że badania takie będą przeprowadzane, i zastanówmy się nad ich ewentualnym rezultatem. Na pewno bardzo rzadko będziemy mieli do czynienia z sytuacją, kiedy zależność między O_1 i S_1 i następne okażą się bezwyjątkowe. Będą to zależności statystyczne, probabilistyczne. Uzyskanie wiedzy o przypadkach współwystępowania różnych klas odpowiedzi i stanów rzeczy pozwoli na zbudowanie następnej tabelki (tab. 2). W jej polach należy wpisać odpowiednie wartości odnoszące się do częstości występowania sytuacji, gdy przy odpowiedzi O_1 występuje stan rzeczy S_1 lub S_2 itd.

T a b e l a 2

Rodzaj odpowiedzi na pytania z kwestionariusza wg klasyfikacji koderów	Stany rzeczy ustalone za pomocą sposobu praktycznie pewnego				
	S_1	S_2	...	S_n	razem
O_1					
O_2					
...					
O_{n+1}					
Razem					

W tabeli 2 liczba wierszy musi być większa niż liczba kolumn, ze względu na możliwość występowania klasy odpowiedzi respondentów, oznaczonych O_{n+1} , którym nie można z założenia przyporządkować żadnego ze stanów rzeczy składających się na dane zjawisko. Oczywiście, aby pytanie kwestionariuszowe było narzędziem użytecznym, wartości na polach po przekątnej (O_1S_1 , O_2S_2 itd.) muszą być wysokie, zaś pozostałe - niskie.

Gdyby wpisać dane empiryczne w rubryki tab. 2, to zawierałaby ona pełniejszą niż poprzednio charakterystykę pytania kwestionariuszowego jako narzędzia badania zgodnie z omawianą jego koncepcją w jej "mocniejszej" wersji. Jest to zresztą wersja mająca w zasadzie charakter przyszłościowy. Należy jednak zauważyć, że dopiero taka tabela stanowi podstawę dla pełnej liczbowej oceny i pytania jako narzędzia, i wyniku otrzymanego za jego pomocą. Ocenę tę należy odnieść do określonych warunków badania, włączając i rodzaj respondentów. Tabeli takiej nie można skonstruować dostar-

czając uzasadnienia implikacji: jeśli O_1 to S_1 itp., obejmującego twierdzenia, które składają się na model pytania, nawet po liczbowej ocenie prawdopodobieństwa związanego z tą implikacją.

Wykorzystanie różnych rodzajów weryfikacji stwarza możliwość ich wzajemnej kontroli. Próba taka została także podjęta w obecnych badaniach. Nie przyniosła ona jednak wszystkich oczekiwanych rezultatów, zapewne ze względu na niedoskonałość zastosowanych sposobów weryfikacji. Nie uniemożliwia to jednak sformułowania hipotetycznej globalnej oceny wartości poszczególnych wyników i pośrednio pytań oraz wniosków dotyczących znacznej części źródeł błędów, ich rodzajów i mechanizmu ich powstawania. Oczywiście analizie poddane zostały także same metody weryfikacji.

Zagadnieniom powyższym poświęconych jest w niniejszym zbiorze pięć opracowań, których układ odzwierciedla także zainteresowania członków zespołu, będących ich autorami. Pracują oni nadal nad tymi zagadnieniami, pogłębiając refleksje w danej dziedzinie. Zbiór niniejszy nie stanowi więc ostatecznego podsumowania rezultatów badania, które zawarte będzie w pracach doktorskich większości członków zespołu. Podsumowanie to uległo zresztą pewnemu opóźnieniu, głównie ze względu na opóźnienia w obliczeniach na maszynach liczących. Przygotowania do tego opracowania, a także dobór programów i same obliczenia okazały się bardziej pracochłonne, niż pierwotnie przypuszczano. Wiąże się to z rodzajem wykorzystanych źródeł empirycznych (zapisy magnetofonowe), a także brakiem jakichkolwiek wzorów w literaturze światowej ze względu na rodzaj problematyki i odrębny sposób jej ujęcia⁷. Pracochłonność badań i związany z tym wysiłek zespołu oraz osób kierujących obliczeniami należy uwydatnić, niezależnie od tego, czy ostateczne rezultaty uzna się za adekwatne w stosunku do zaangażowanych sił i środków.

W niniejszym zbiorze przed artykułami poświęconymi głównym zagadnieniom badań omówiono ich założenia i przebieg (J. K o n i a r e k, Założenia i procedury badawcze), na zakończenie zaś pod-

⁷ W odniesieniu do wcześniejszych prób zwraca na to uwagę A. M a r r a d i w referacie pt. Different Philosophies of Social Science Measurement and the Current Practice: an Afterthought, przygotowanym na doroczne zebranie American Political Science Association w 1979 r.

sumowano doświadczenia związane z przygotowaniem danych socjologicznych do opracowania przy użyciu maszyn liczących (I. P r z y b y ł o w s k a, M. S z y m c z a k, Przygotowanie danych z wywiadów kwestionariuszowych...). Opracowanie to posiada znaczenie instruktażowe dla socjologów.

Parę słów należy jeszcze poświęcić omówieniu praktycznych korzyści, które powinien przynieść ten zbiór. Niezależnie od tego, że zawiera on ocenę weryfikowanych pytań, w swoich zasadniczych częściach posiada raczej metodologiczno-teoretyczny, a nie aplikacyjny charakter. Więcej wniosków bezpośrednio użytecznych dla badacza zawierać powinny dalsze opracowania, oparte o zebrane w omawianym badaniu empiryczne dane. Ogólnie jednak do prac o charakterze aplikacyjnym można będzie przejść po ustaleniu zakresu pozytywnej oceny metod weryfikacji. Wówczas będzie można starać się poddać systematycznemu oszacowaniu te narzędzia, do których omawiane metody się stosują. Jednak i w obecnej fazie opracowania te ostatnie metody są użyteczne, i to nie tylko dla sformułowania hipotetycznych oszacowań wartości pytań. Można je wykorzystać zwłaszcza przy wszelkich próbach narzędzi przed ich zastosowaniem, na etapie ich pilotażu. Na podstawie zebranych doświadczeń może być on udoskonalony, podobnie jak i metody szkolenia ankierów. Doświadczenia te będą także użyteczne przy ustalaniu sposobów kontroli przebiegu procesu badawczego w badaniach kwestionariuszowych, poczynając od sposobów zawartych w samym kwestionariuszu.

Weryfikacja, w której wynik oceniamy na podstawie oceny przebiegu procesu otrzymywania informacji, może być nazwana wewnętrzną. Natomiast ocenę wyniku sformułowaną na podstawie zestawienia go z danymi otrzymanymi na innej drodze, nazywamy tutaj weryfikacją zewnętrzną. Obydwa rodzaje weryfikacji, zresztą w niedoskonalej i uproszczonej postaci zostały zastosowane w badaniach, których wstępne wyniki tutaj prezentujemy. Trzeba jeszcze dodać, że dane, z którymi zestawiamy weryfikowany wynik, nie zawsze mogą być otrzymane przy zastosowaniu sposobu pewnego, mogą także dotyczyć całej zbiorowości, a nie poszczególnych jednostek. Poza tym samo zestawienie może polegać nie tylko na porównywaniu, lecz i korelacji. W tych wszystkich przypadkach nie możemy ustalić liczebności błędów, lecz - podobnie jak i przy weryfikacji wewnętrznej - jakąś ich miarę, pozostającą z tą liczebnością w pewnym związku, który trzeba zresztą jeszcze określić.

Jan Lutyński

INTRODUCTORY REMARKS
PROBLEMS OF VERIFICATION STUDIES IN SOCIOLOGY

The articles contained in this collection present the results of studies carried out within the so-called ministerial research-project R.III.9 (entitled: Quantitative Methods and Models in Economic and Social Sciences) on the subject of "Methods of Verification and Evaluation of Tools in Studies with Application of Questionnaire Interview in Sociology". The studies were based on the concept worked out in the Department of Methods and Techniques of Social Studies, Institute of Sociology, Lodz University, differing from the concepts usually employed by other methodologists. This concept consists in treating questions in the questionnaire interview as tools for obtaining standardized information. Each question generates a process of formation of information, the analysis of which taking also into account the psychic experience of the respondent and thinking premises of the interviewer provides a basis in estimating the value of this information. It is the so-called internal verification. Its systematic application calls for elaborating a normative model of formation of information and of the way of responding of questions. On the other hand, the external verification consists in comparing the information obtained through the interview with the same information obtained in another, possibly the best way. Both types of verification were applied in studies discussed in this collection.